

O ŽIVLJENJU IN DELU PROF. FRANCETA JESENKA

(Govor ob odkritju spominske plošče na Jesenkovi rojstni hiši)

V hiši, pred katero smo se zbrali, se je v dveh stoletjih, tj. od konca 17. do konca 19. stoletja, zvrstilo pet rodov Jesenkov ključavničarjev in umetnih kovačev — Gregor, Jernej, Janez, Mihael in France. Izpod njihovih rok je izšel marsikateri železni izdelek, ki še sedaj krasi naše mesto. Zadnjemu — Francetu, poročenemu z mnogo mlajšo Uršulo Peternel iz predmestja Studenec, se je rodilo 8 otrok. Pri življenju so ostali sin France in pet hčera.

Sin France, ki mu velja današnja slovesnost, se je rodil 14. marca 1875. Biološka fakulteta v Ljubljani je lani slovesno proslavila stoletnico njegovega rojstva. Čeprav je bil edini moški potomec, se ni oprijel tradicionalne rodbinske ključavničarske obrti, temveč so ga dali po nasvetu učitelja iz loške šole v gimnazijo v Ljubljano. Ko je bil v šesti gimnaziji, mu je oče umrl. Od tedaj se je sam preživljal z inštrukcijami. Po maturi leta 1895 se je odpravil na Dunaj študirat naravoslovje, predvsem se je posvetil študiju botanike. L. 1900 je bil promoviran za doktorja na osnovi disertacije iz rastlinske fiziologije. Vzdrževal se je sam kot vzgojitelj bogataških sinov. L. 1901 je bil vzgojitelj v zavodu Theresianum na Dunaju, 1902 sinov grofa Merveldta v Bělohradu na Češkem in nato do 1908 v družini Stagni v Aleksandriji v Egiptu. S temi bogataši je prepotoval vso zahodno in severno Evropo in izpopolnil svoje jezikovno znanje, tako je govoril in pisal nemško, švedsko, francosko, italijansko in češko ter bral rusko, angleško in norveško. Med bivanjem v Aleksandriji je na pobudo dunajskega botaničnega inštituta proučil rastlinstvo Nilove doline in puščavske okolice ter napisal razpravo *Puščavsko rastlinstvo skalnate Arabije*.

Jeseni 1909 se je vrnil na Dunaj in dobil mesto asistenta na rastlinogojški postaji visoke šole za poljedelstvo. Leta 1913 so ga sprejeli za docenta o rastlinogojstvu in vrtnarstvu. V tem času je znanstveno zelo napredoval in se je posvetil predvsem študiju rastlinske fiziologije. Več mesecev je praktical v inštitutu Vilmorin v Parizu in v inštitutih v Uppsali in Stockholmu. V teh letih je objavil vrsto znanstvenih razprav. Akademija znanosti v Pragi ga je imenovala za dopisnega člana.

Ko se je 1914 začela prva svetovna vojna, je bil že v avgustu vpoklican. Prve mesece je presedel v garnizijskem zaporu in bil v sodni preiskavi, ker so ga obdolžili rusofilstva. Potem je bil kot častnik na ruski fronti hudo ranjen v glavo. Bil je tudi v ruskem ujetništvu, a so ga Rusi kot častnika vrnili v zameno za svoje oficirje. V vojski je bil do decembra 1918.

Jeseni 1919 je bil imenovan za docenta botanike na univerzi v Zagrebu, že naslednje leto pa je postal redni profesor botanike na pravkar ustanovljeni

Jesenkova rojstna hiša. (Foto Fr. Planina)

univerzi v Ljubljani, kjer je ostal do prezgodnje smrti 1932. Ustanovil in uredil je botanični inštitut s potrebnim laboratorijem in strokovno knjižnico. Predaval je snov z vseh področij botanike, pri čemer je moral spočetka iskati ali na novo ustvarjati slovenske izraze za pojme iz znanstvene botanike.

Med delom na visoki šoli za poljedelstvo na Dunaju je Jesenkovo pozornost vzbudila genetika, tj. veda o dedovanju. Zanimala so ga predvsem vprašanja o dedovanju pri rastlinskih križancih, ki jih je proučeval na osnovi lastnega praktičnega dela. Umetno je namreč opráševal cvetove različnih rastlinskih sort in vrst ter nato odbiral plodove za nadaljnje gojenje. Lotil se je tudi križanja dveh različnih rodov — pšenice in rži. Posrečilo se mu je, da je dobil plodove, iz katerih so zrastle življenja sposobni križanci. O tem je poročal na V. mednarodni konferenci za genetiko v Parizu 1911 in vzbudil veliko pozornost, ker je bilo to nekaj posebnega, da je dalo križanje dveh sorodstveno precej oddaljenih rastlin plodno potomstvo. Objavil je tudi razpravi *O križancih žitnih vrst* in *O plodnem križancu med pšenico in ržjo*. S križanjem je skušal združiti zaželene lastnosti rastlin-staršev in s tem dobiti žlahtnejšo, plodnejšo ali odpornejšo vrsto, pri križancu pšenice in rži npr. žlahtnost pšenice in plodnost ter odpornost rži. Njegovo žlahtniteljsko delo je prekinila 1. svetovna vojna. Po vojni se je Jesenko znova lotil križanja pšenice in rži ter pšenice in neke sila odporne primorske vrste (*Aegilops ovata*). Na postaji za žlahtnjenje rastlin v Beltincih se je leta 1925 srečal z vodjo te selekcijske postaje inž. Francem Mikužem, ki je bil pred vojno med njegovimi slušatelji na Dunaju. Skupaj sta se zagrizla v križanje pšenice in rži ter v raziskovanja njih-

vega potomstva. Tisto leto smo štirje Jesenkovi študentje za diplomsko delo raziskovali anatomsko zgradbo teh križancev. Poskusi žlahtnjenja so zavzeli razmeroma velik obseg. V manjši meri se je prof. Jesenko bavil s križanjem žitnih vrst in rodov tudi v botaničnem vrtu v Ljubljani. Žal mu je nenadna, prezgodnja smrt preprečila, da bi analiziral in objavil rezultate svojega dela z žlahtnjenjem. Križanci med pšenico in ržjo, ki so jih za Jesenkom vzgojili žlahtnitelji drugod po svetu, imajo sedaj ime Triticale, sestavljeno iz botaničnih imen pšenice *Triticum* in rži *Secale*. Sprva so bili ti križanci le botanična zanimivost, zdaj pa ima križanec Triticale tudi gospodarski pomen, saj ga sejejo na razmeroma velikih površinah v Mehiki, ZDA, Kanadi, na Madžarskem in v Španiji.

Na svojih potovanjih je prof. Jesenko spoznal pomen narodnih parkov, posebno za botaniko. Ko je prišel na univerzo v Ljubljani, je postal eden najbolj vnetih pobudnikov in borcev za uresničitev zamisli o narodnem parku v Dolini Triglavskih jezer. Sprva so ta prizadevanja naletela na mnoga priznanja. Že leta 1924 je bila Dolina Triglavskih jezer razglašena za Alpski narodni park za dobo 20 let. Ministrstvo za gozdove in rude je Češnjčanom, ki so do tedaj izkoriščali pašo v tej dolini, določilo odškodnino 60.000 din z namenom, da v zameno izboljšajo planino Komno. Naravoslovci in ljubitelji narave so bili prepričani, da je s tem Triglavski park rešena stvar. Jesenko je s skupino svojih študentov ob sodelovanju Slovenskega planinskega društva in gozdne uprave označil meje parka med Komarčo in Hribaricami na vzhodni in zahodni strani. Dve leti nato je v dnevniku Jutro objavil podatke o ustanovitvi, pomenu in znamenitostih narodnega parka, hkrati pa tudi o grenkih izkušnjah, ki jih je doživel s tem parkom. Češnjčani so namreč v letu 1925 spet popasli planino Lopučnico in planino Na kalu in prignali čredo 50 krav prav do Koče pri Triglavskih jezerih. Pri tem so se sklicevali na zakon o planinah, ki je vseboval določbo, da je »planinski svet le za pašo in je vsaka trajna uporaba planin v druge namene prepovedana«. Prof. Jesenko in drugi kulturni ljudje, ki so vedeli, da znanstvena in turistična korist narodnega parka daleč presega gospodarsko korist, ki jo ima vas Češnjica od paše, so se nato vse do 2. svetovne vojne potegovali za uveljavitev Triglavskega narodnega parka. Pri 6. Triglav-

Spominska plošča dr. Franca Jesenka. (Foto Fr. Planina)

Profesor Franc Jesenko in študenti (z leve) Dušan Beg, Srečko Baučer, Gabrijel Tomažič in France Planina ob označevanju meje narodnega parka v Dolini Triglavskih jezer 5. julija 1924. (Foto F. P.)

skem jezeru je Jesenko najel lovsko bajto za svoje študente, da so tam preživljali poletne tedne, prirejali pohode po vseh delih parka do njegovih mejnih vrhov, proučevali gorsko floro, hkrati pa opravljali tudi službo gorske straže, s posvečenih tal narodnega parka odganjali živino in opozarjali nedisciplinirane turiste na določila o varstvu narave. Tudi profesor sam je energično nastopil, če je na mizah v planinski koči opazil šopek zaščitene cvetja ali v drvarnici nasekano vejevje ruševja ali naletel na planinca, ki je v parku pobil gada. Druga svetovna vojna je vprašanja o parku in paši potisnila v pozabo, po vojni pa je ljudska oblast to vprašanje kulturno rešila in je Triglavski narodni park sedaj živo dejstvo.

Komarča s slapom Savice in svojim rastlinstvom, ki je prag za vstop v narodni park, je profesorju Jesenku veljala za višek gorske lepote. In prav v Komarči mu je zla usoda pretrgala nit življenja, ko je v juliju 1932 sam in otovorjen s težkim nahrbtnikom šel k svojim študentom pri jezerih, omahnil v globino, ko se je nagnil za cvetlico, si zlomil hrbtenico, da je tri dni kasneje 14. julija 1932 končal svoje bogato, močno razgibano življenje ob kopici še neizpoljenih delovnih načrtov.

Tako sem predstavil profesorja Franca Jesenka kot botanika, kot žlahtnitelja in kot pobudnika za varstvo narave, kakor je to vklesano v ploščo, ki jo danes odkrivamo.

Njegov življenjski tok od dijaka, ki se preživlja z inštrukcijami, do univerzitetnega profesorja, številna potovanja po raznih deželah, poroka z bogato Švedinjo in ločitev od nje, občevanje z ljudmi različnih narodnosti in socialnih plasti, znanstveno delo v raznih inštitutih in visokih šolah so izoblikovali pro-

fesorja Jesenka v izkušenega svetovljana s širokimi pogledi na človeško družbo in na vlogo znanstvenika.

Razen cveteče narave je poznal tudi zimsko naravo severnoevropskih pokrajin. Med bivanjem v Švici in na Švedskem se je oprijel smučarskega športa. Pri priselitvi v Ljubljano je bil med pionirji slovenskega smučarstva, bil je prvi predsednik Smučarske zveze Jugoslavije in je vodil našo reprezentanco leta 1922 na tekmovanje v Krkonoše.

V bistvu je bil mehak, čustven človek. Botanika mu ni bila samo iskanje življenjskih zakonitosti in gospodarskih koristi, temveč tudi odkrivanje naravnih lepot. Bil je velik prijatelj lepega petja. Pri Triglavskih jezerih je študente budila njegova jutranja budnica: »Zato pa rečem jaz, najlepša je mladost!«; zvečer pa so se po utrudljivih ekskurzijah v koči glasile izbrane pesmi, podprte s sočnim profesorjevim glasom. V Loki je že v dijaških letih igral in pel pri prireditvah Čitalnice. Ko se je iz tujine vračal domov, se je vedno pridružil loškim pevcem, če je bila le kaka priložnost.

Čeprav je obredel toliko sveta, je ostal Jesenko zelo navezan na svoj dom in na svoje rojstno mesto. Veliko ljubezni je izkazoval svoji materi in bil v pomoč svojim sestram. Cenil je domačnost in starinskost Škofje Loke in bil ponosen na rodbinsko tradicijo umetniško nadarjenih prednikov — predmestnih obrtnikov. V vdolbini njegovega nagrobnika v Stari Loki je pritrjen umetniško izdelani ključ z letnico 1712, ki ga je skoval njegovega deda praded Gregor in je bil do smrti njegovega očeta Franceta obešen nad vrati kot izvesek ključavničarske delavnice.

Ljubljana je po Jesenku imenovala Jesenkovo ulico v Šiški. Po drugi svetovni vojni so v Mestnem logu ustanovili družbeno posestvo in vrtnarijo Jesenkovo. Kmalu po nesreči so mu smučarji in planinci vzdali spominsko ploščo v Komarči, ob vznožju Šišenskega hriba pa so mu ljubljanski prijatelji postavili spominski kamen v priznanje njegovemu prizadevanju za ohranitev ljubljanskega Tivolija.

Leta 1966 so mu športni prijatelji postavili spominsko obeležje v Botaničnem vrtu v Ljubljani. Biotehniška fakulteta časti Jesenkove zasluge za botaniko in zlahtniteljstvo s tem, da od leta 1973 na njegov rojstni dan podeljuje Jesenkova priznanja kot najvišja častna priznanja za dosežke na biotehniškem področju, za pedagoško in raziskovalno delo ter za uspehe pri gospodarskem in družbenem napredku.

Škofja Loka se letos pridružuje tem počastitvam, da svojemu velikemu in zaslužnemu rojaku odkriva spominsko ploščo na njegovi rojstni hiši.

Viri:

F. Planina, Profesor Franc Jesenko, LR VII/1960, 151—156. — *V. Petkovšek*, Življenje in delo prof. dr. Frana Jesenka, Spominski zbornik biotehn. fak. univ. v Ljubljani, 1975. — *I. Kreft*, Genetika novega žita tristikale, Spominski zbornik biotehn. fak. univ. v Ljubljani, 1975.

Zusammenfassung

LEBEN UND WERK PROF. FRANC JESENKOS

Bei der Enthüllung der Gedenktafel des verstorbenen Universitätsprofessors Franc Jesenko an seinem Geburtshause in Škofja Loka würdigte der Redner Jesenko als Botaniker, Züchter und Veredler von Getreidepflanzen und als Befürworter des Naturschutzes. Prof. Jesenko untersuchte die Wüstenpflanzen des steinigen Arabiens, hielt an der Hochschule für Bodenkultur in Wien Vorträge über Pflanzenzucht, praktizierte in fachlichen Instituten in Paris und Stockholm und wurde schließlich im Jahre 1920 ordentlicher Professor an der Universität Ljubljana. Er widmete sich der Genetik und kreuzte Pflanzen verschiedener Arten, es glückte ihm auch die Kreuzung von zwei Getreidepflanzen verschiedener Gattung — des Weizens (*Triticum*) und des Roggens (*Secale*), wodurch er fruchtbare Bastardpflanzen erzielte (*Triticale*), welche später nach Bearbeitung durch noch andere Fachleute auch wirtschaftliche Bedeutung erlangten. Über die gelungene Kreuzung berichtete er im Jahre 1911 auf der IV. Internationalen Konferenz für Genetik in Paris und erweckte damit lebhaftes Interesse. Er bemühte sich auch um den Naturschutz im Triglavseental und erreichte, daß dieser Teil der Julischen Alpen zum Triglav-Nationalpark proklamiert wurde.